

Василь Кузьменко, кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки і психології
Південноукраїнського регіонального інституту
післядипломної освіти педагогічних кадрів,
м. Херсон

ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ В ОСОБИСТОСТІ В ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

У статті розглядається історичний процес формування картини світу в особистості в філософсько-культурологічних теоріях. Картина світу формувалася у цей час на підґрунті елементів раціонального підходу до природи та індивідуума на основі наявних на той час у людей наукових знань та вірувань.

Ключові слова: “картина світу”, античність, атомістичне вчення, антологія світової філософії.

В статье рассматривается исторический процесс формирования картины мира в личности в философско-культурологических теориях. Картина мира формировалась в это время на подпочве элементов рационального подхода к природе и индивидууму на основе имеющихся к тому времени у людей научных знаний и верований.

Ключевые слова: “картина мира”, античность, атомистическое учение, антология мировой философии.

In the article the historical process of forming of the world picture is examined in personality in philosophical culture theories. The world picture was formed in this time on subsoil of elements of the rational going near nature and individual on the basis of present by then for the people of scientific knowledges and beliefs.

Keywords: “world picture”, antiquity, atomistic studies, anthology of world philosophy.

Постановка проблеми. Задовго до виникнення і використання поняття “картина світу”, учені почали звертати увагу на те, які уявлення має людина про саму себе, про навколишній світ і про себе в цьому світі, у який спосіб розширюються ці уявлення, яке значення в даному процесі мають накопичені людством знання, а також їх кількісне і якісне зростання.

Сьогодні вже немає сумніву, що з розвитком знань у людей постійно відбувалося оновлення картини світу шляхом революційної заміни існуючої наукової картини світу новою, яка на основі наявних і отриманих нових знань змінювала сприймання навколишньої дійсності й ставлення до усталених у людей уявлень. Тому дослідження змін картин світу свідчить не тільки про спроби людства створити на основі наявних знань зрозумілу картину світу, а й відбиває основні етапи розвитку науки і шкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах видатних вітчизняних науковців розглядалися різні аспекти формування в учнів картини світу (С. Гончаренко, Ю. Руденко, О. Рудницька та ін.). Проблеми отримання особистістю світоглядних знань найшли своє

відображення в статтях Л. Потапюк, С. Якименко, В. Гудзя, Ю. Фоміних, А. Обухова, І. Лучків, І. Бродин, С. Сушенка, Н. Кучерової, І. Сиземської. Однак вони не розглядали питання формування картини світу в дитини в філософсько-культурологічних теоріях.

Тому метою цієї статті є розгляд формування картини світу в особистості під впливом повсякденного досвіду і соціального середовища в процесі історичного розвитку людства.

Виклад основного матеріалу. Деякі більш-менш повні уявлення про картини світу людей в різні періоди можна отримати, проаналізувавши наукові джерела, пов'язані з історією розвитку людства [1; 4; 5; 3; 2 та ін.].

Вихідною точкою історичного розвитку відношень людини з навколишнім світом і його пізнанням була архаїчна епоха. У цей період у людей як соціальних істот разом з виникненням мови та логічного мислення з'являється певна система понять про себе та світ, уявлення про потойбічний світ духів, який керує і природою, і людьми. На цій основі в них формувалась анімістична картина світу. Вона створювалась поступово протягом усього життя людини під впливом повсякденного досвіду і соціального

ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ В ОСОБИСТОСТІ В ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

середовища. Тобто, ще в стародавньому світі з появою в людей перших знань виникло поняття “картини світу” натурфілософського типу. Ця примітивна картина виконувала конкретні соціальні функції: була теоретичною основою практичних дій первісних людей і слугувала обґрунтуванням їхніх прагнень і бажань, поштовхом до певної діяльності. Світорозуміння первісних людей було міфологічним, антропоморфним, пов’язаним з анімізмом і магією, далеким від логічного мислення. Навколишнє середовище для первісних людей мало не тільки матеріальну, а значною мірою і духовну цінність. Разом з тим воно відіграло свою позитивну роль у розвитку світогляду людства.

Аналіз матеріалу антології світової філософії та словників доводить, що в античну епоху поряд з міфологічним виникає і космологічне, філософське розуміння світу. Тому античну картину світу називають загальною натурфілософською. Джерелом її створення стали загальнофілософські уявлення, характерні для античної епохи. У VI – IV ст. до н. е. людство починає користуватися поняттями “Космос” і “Всесвіт”, якими позначає навколишнє середовище, тобто розуміння світу почали розглядати з точки зору його пізнання, тому для цього часу основою світогляду все більше ставала філософія, замінюючи міфологію.

Мілетські філософи Фалес (близько 625 – 547 рр. до н. е.), Анаксимандр (близько 610 – 540 рр. до н. е.), Анаксимен (близько 588 – 525 рр. до н. е.) уявляли світ як єдине ціле, яке людина споглядає і силою свого мислення осягає його сутність. Для Фалеса універсальним джерелом існування світу була вода. Анаксимен в основу існування світу ставив повітря. Першооснову світу Анаксимандр убачав у “апейроні” – матерії, що перебуває в безперервному русі, розташовуючи Землю в центрі Світу і вважаючи, що вона має вигляд циліндра. Мілетська філософія спиралася на каузальну картину світу і переконувала, що всі зміни є результатом змін якостей єдиної субстанції, прийнятої за першооснову.

Устрій Всесвіту Хілсон з Ефор (596 – 528 рр. до н. е.) порівнював із будовою людини і її буттям. Він стверджував – пізнай сам себе і ти пізнаєш Всесвіт.

Більш наближені до сучасних уявлення про Всесвіт мав Філолай (близько 470 – 399 рр. до н. е.), який уявляв Землю у вигляді сфери. На його думку, вона разом із сонцем, планетами, місяцем і антиземлею рухається навколо “центрального вогню”.

Іонійські натурфілософи VI – IV ст. до н. е. –

Геродот (близько 485 – 425 рр. до н. е.) та Фулідід (близько 460 – 400 рр. до н. е.) – вказували на те, що наукове пізнання починається з розгляду реального і конкретного в їх безпосередній єдності.

Демокріт (460 – 370 рр. до н. е.), який створив атомістичну теорію, вважав, що пізнання істини повинно ґрунтуватися на досвіді та його узагальненні. Пізнання, на його думку, може бути чуттєвим і раціональним, формується на основі раціонального (достеменного чи істинного) пізнання природи (світу). Чуттєве пізнання – не достеменне, це тільки результат людської уяви. Властивості предметів існують лише за взаємодії з органами відчуттів. Весь світ, на переконання Демокрита, урешті-решт будується завдяки різним комбінаціям неподільних і вічних атомів, котрі безперервно рухаються в порожнечі. Стан світу залежить від переміщення атомів. Тому важливо покласти в основу аналізу, у першу чергу, взаємозв’язки між елементами. При цьому власне елементи відходили на останній план. Тим більше, що неподільність атому в античній Греції не викликала сумніву [1; 7; 6].

Уявлення про світ Августин (430 – 354 рр. до н. е.) будував на основі ієрархії живого над неживим, розумного над нерозумним, людей над тваринами, ангелів над людьми і Бога над ангелами. Ця система поглядів тяжіє до християнства.

Досить цікавими були погляди Піфагора (580 – 500 рр. до н. е.), який вважав основою світорозуміння математичні закони світової гармонії й порядку. На його думку, число є незмінною суттю світу, а тому всі закони можна записати у вигляді математичних формул і за їх допомогою описати і пояснити всі явища. У піфагорійців (як і у мілетців) світ керується певною програмою. Але ця програма не довільна, а визначається функціонуванням числа, бо числа створюють певну цілісність і зашифровують світовий порядок. Взаємозв’язки і взаємовідносини природних процесів і явищ описуються відношеннями між числами.

Картину світу Геракліт з Ефесу (520 – 460 рр. до н. е.) будував на основі космосу, що весь час змінюється і в якому відбуваються перетворення одних речей в інші, вважаючи, що весь світ постійно рухається в затухальному чи пломенювальному вогні, де знищуються чи народжуються ті чи інші речі, явища. Зміни космосу відбуваються за певним Логосом (законами). Логос регулює різні стани речей, а тому той, хто пізнає його, зможе управляти світом.

Погляди Парменіда з Елеї (540 – 470 рр. до н. е.)

ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ В ОСОБИСТОСТІ В ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

базувалися на тому, що основними властивостями світу є постійність, стабільність і однорідність, а всім навколишнім править доцільність, якою треба керувати. Тому в бутті немає ні руху, ні змін, ні становлення – усе це існує лише в уяві людини.

Видатний грецький філософ Сократ (470–399 рр. до н. е.) за найголовніше вважав самопізнання і самовдосконалення людини. На його думку, мета навчання – допомогти людині пізнати себе. До пізнання природи філософ ставився негативно, бо був переконаний, що дерева не навчають, як жити [1; 7].

Учень Сократа Платон (427–347 рр. до н. е.) розподіляв світ на швидкоплинний світ явищ і вічний світ ідей. У першому немає нічого істинного і постійного, а тому життя й навколишній світ це лише слабе відображення постійного світу ідей. За Платоном, уявлення охоплюють усе, що можна побачити, – живе й неживе, тобто і те, що існує в природі, і те, що створене людьми. Разом із тим ці уявлення необхідно підвести до знання. На думку вченого, активна пізнавальна діяльність представляє внутрішню роботу розуму, а світ ідей конструює себе сам. Пізнання – це згадка душі про ті ідеї, у світі яких вона колись існувала, а наближення до того світу є наближенням до істини. Картини світу, що виникали в людини, відображають сутність дійсного світу і можуть з'явитися тільки на основі єдності системних відношень. Ідеальною сутністю, що визначає структуру світу, Платон, як і Піфагор, вважав математичні закони. Він зазначав, що структуру матерії можна визначити за допомогою математичних ідеальних законів, що всі тіла складаються з найпростіших об'ємних геометричних фігур – тетраедрів, а побудова останніх і всіх тіл, котрі виникають із них, зумовлюється математичними законами, первинними по відношенню до матерії [1; 6].

У картині світу Аристотеля (384–322 рр. до н. е.) центр світу нерухомий, а протікання всіх світових процесів незмінне. Земля має форму кулі і є центром Всесвіту. Вона оточена різними сферами (місяць, сонце, зірки), котрі обертаються навколо. Усе це створене Богом, приведене ним у рух і тому існує в просторі та часі. У світі все знаходиться в рівновазі і рух тіл спрямовано на її підтримку. Тобто кожне тіло рухається і повинно бути в певному місці визначений час. Аристотель підтримував теорію чотирьох елементів (земля, вода, повітря і вогонь), але вважав, що є ще п'ятий елемент – безтілесний ефір, з якого створено всі небесні світила, ангели і небожителі. Він висував припущення про те, що світ єдиний і ідеї речей не можна відділити від самих речей. Ідеї речей і

явищ існують нероздільно із самими речами і явищами. Життя – це процес розвитку, який Аристотель розглядав як внутрішній розвиток, а тіло – як необхідну умову для діяльності душі, а відтак буття – це діяльність, а діяльність і розвиток – основа всякого буття. В основу пізнання Аристотель ставив досвід і відчуття, а найвищим мірилом людини вважав розум, мудрість. Він був переконаний, що всі закони буття можна вивчити, а всі люди бажають отримувати знання. У його картині світу сама матерія стає тотожною можливості, яка, в процесі становлення конкретних предметів, набуває дійсності і, як наслідок, визначеності. Аристотель доводив залежність форми від матерії [1; 2; 6].

Пізніше Птоломей (100–178 рр.) на основі космології Аристотеля розробив геоцентричну систему світу, канонізовану в середньовіччі християнською церквою, що значний період слугувала фундаментом релігійного світорозуміння та основою картини світу більшості населення Європи [1].

Атомістичну картину світу, свого часу окреслену Демокритом у I ст. до н. е., було узагальнено в поетичній формі Лукрецієм Каром (99–35 рр. до н. е.) в поемі “Про природу речей”. Поет і філософ був переконаний, що кількість атомів у світі нескінченна і вони створюють величезну кількість зірок, а кожна з них подібна сонцю. Усі явища у світі, а також сама людина, виникли в результаті закономірного об'єднання атомів у більш складні утворення [1; 2; 5].

Отже, доходимо висновку, що для античності був характерний цілісний погляд на світ, який представники цієї епохи намагались досягнути і відобразити через універсальний взаємозв'язок людини і природи. Атомістичне вчення ґрунтувалося на натурфілософському світогляді й елементарній науковій картині світу, що зароджувалась на основі емпіричних спостережень. Однак філософія була прерогативою одиниць, а тому значного впливу на світобачення всіх інших людей не відбулося. У більшій частині населення домінувальною так і залишалась міфологічна картина світу, яка дещо змінилася і почала набувати форму релігії.

Тією чи іншою мірою релігійна (або міфологічна) картина світу продовжувала панувати і в епоху європейського Середньовіччя, і в епоху Відродження. Християнство Середньовіччя сформувало жорстку ієрархічну картину світу, де людина посідала найвище місце під Богом. Пізнання світу людиною було можливе тільки на підґрунті релігійних знань, тобто на основі уявлення світу як універсально-

ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ В ОСОБИСТОСТІ В ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ

символічного тексту, що зумовлювало прагматичну взаємодію з навколишнім середовищем.

В епоху Відродження домінувала дещо інша картина світу, що передбачала елементи раціонального підходу до природи на основі наукових знань (згодом вона отримала назву механічної). Значний внесок у становлення цих поглядів було зроблено М. Коперніком, Дж. Бруно, Г. Галілеєм, Леонардо да Вінчі, які показали гармонію між людиною і природою. М. Коперник відкинув систему Птолемея і висунув геліоцентричну систему побудови Всесвіту, помилково вважаючи центром світу Сонце, навколо якого по колу обертаються планети. Пізніше Дж. Бруно запропонував теорію нескінченності кількості сонячних і зіркових систем Всесвіту. Леонардо да Вінчі звертав увагу на чуттєве, сенсуальне сприйняття світу. Його раціоналізм зберігав кольорове розмаїття світу і взаємозалежність людини і природи. До передумов становлення механічної картини світу відносять також (в першу чергу) роботи Кеплера. Відкриті ним закони руху планет стали підґрунтям тієї картини світу, якою вона стала у фізиці Г. Галілея, а потім у механіці та астрономії І. Ньютона. Г. Галілей одним із перших в основу наукового пізнання поставив дослід. З цього періоду значна частина дослідників почала конструювати світ тільки на основі природничо-наукових законів. Ця тенденція досягла максимуму в роботах І. Ньютона і його послідовників, де все розмаїття світу зводилось до механічного взаємозв'язку між окремими його елементами. Так поступово на зміну картинам світу натурфілософського й релігійного типу приходить інша картина, що базувалась на метафізичному і механістичному матеріалізмі та характеризувалась природничо-науковими поглядами на світ. Етапами її становлення були: відкриття Кеплером законів руху планет за еліптичними орбітами навколо Сонця, дослідження Г. Галілея в галузі механіки, розробка Декартом теорії простору та вихрової теорії матерії та інші. Нові знання про Всесвіт і людину узагальнювали філософи. На цей період припадають спроби доведення уявлень про людину як частину природи, яку можна досліджувати науковими методами пізнання, тобто засобами механіки. Так, Декарт вважав, що за допомогою законів механіки можна досліджувати тіло людини, а "духовну природу" – методом інтроспекції [3; 4].

Висновок. Отже, наукове пізнання в ті часи розпочиналося з розгляду реального і конкретного

в їх безпосередній єдності, а основні елементи першої більш-менш науково обґрунтованої картини світу формувалися на основі експериментальних досліджень природних явищ, їх математичного опису і певних філософських ідей. Тому в подальших дослідженнях слід розглянути процес формування наукових поглядів удітей в різні історичні періоди, при вивченні різних шкільних дисциплін та у позашкільній навчально-виховній діяльності.

1. *Антология мировой философии: в 4 т. – М.: Мысль, 1969. – Т. 1: Философия древности и средневековья: в 2 ч. – 936 с.*

2. *Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905 – 1920 рр.) / Григорій Васькович. – К., 1996. – 360 с. – (Український Вільний Університет. Серія: Габілітації.*

3. *Диалектика в науках о неживой природе (физико-математические науки) / под ред. М.Э. Омеляновского, И.В. Кузнецова. – М.: Мысль, 1964. – 599 с.*

4. *Мелюхин С.Т. Марксизм-ленинизм и современная естественнонаучная картина мира / С.Т. Мелюхин. – М.: Знание, 1968. – 47 с.*

5. *Мостепаненко М.В. Научная картина мира и мировоззрение / М.В. Мостепаненко // Философия и развитие естественнонаучной картины мира: межвуз. сб. / отв. ред. А.М. Мостепаненко. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1981. – С. 31 – 43.*

6. *Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 516 с.*

7. *Степин В.С. Структура и эволюция теоретических знаний / В.С. Степин // Природа научного познания: логико-методологический аспект. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – С. 179 – 259.*

Стаття надійшла до редакції 27.01.2010

a b c d a b c d a b

"Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів".

*Володимир Голобородько
український літератор, журналіст*

a b c d a b c d a b